

DÜNYA BANKASI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN KALKINMA POLİTİKALARI VE BÖLGESEL KALKINMADA YENİ KAVRAMLAR

H. Neşe ÖZGEN*

ÖZET

Bu makale 'yoksulluk' kavramı ve yoksulluğun geleneksel ve küresel biçimlerini bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bölgesel kalkınma ve genel olarak kalkınma politikalarının Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından dile getirilme ve uygulanma pratikleri ele alınırken; yoksunluk ve yoksulluk kültürü gibi kavramlar da, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Projesi (GAP) kapsamında tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel kalkınma, GAP, Yoksulluk, Yoksunluk, Yoksulluk kültürü.

The New Concept of Regional Development and Development Politics of World Bank and United Nations

ABSTRACT

This paper is focusing to discuss on the concept of 'poverty' in traditional and the new form of it as 'global; in the context of regional development politics.

While World Bank (WB) and United Nations' (UN) development politics and practices, such as poverty reduction and/or empowerment policies during development process is differ each other critically; not only as theorizing the politics but also to apply in any part of the world such as South East Region of Turkey and SA Project. In this paper, the concept of poverty, deprivation and the culture of poverty etc. are discussed on this context.

Keywords: Regional development, SAP, poverty, deprivation, poverty culture

GİRİŞ

Bu çalışma¹ "Yoksulluk ve Yoksulluğun göstergeleri" ve GAP kapsamına giren illerin² çeşitli yoksulluk düzeylerinde karşılaştırmaları üzerinden; çeşitli yoksulluk giderici politikaların sonuçlarını ve yapıyı dönüştürme biçimlerini tartışmayı amaçlamaktadır.

GAP kapsamına giren illere ilişkin son on yılın neredeyse tüm konuşmaları "Yoksulluk ve Kalkınma" üzerinden ilerliyor. Oysa bundan önceki zaman dilimlerine baktığımızda bu kavramlar; 1970'lerde ve 80'lerde "bölgesel eşitsizlik ve kalkınma" ve ayrıca "kırsal kalkınma" kavramlarıydı ve merkezi politikalar da bu kavramsallaştırmalar üzerinden ilerlediler³.

"Kırsal kalkınma" kavramsallaştırması ise daha çok "geri olanın asıl olarak kırsal mekanizmaların hakim olduğu yerler" olduğuna ilişkin hipotezlere dayanan bir içerik taşıyordu⁴ ve buna göre de; sosyal

yapının esas olarak toprak mülkiyetindeki eşitsiz dağılımı ve bunun sonuçları ile kırsal göstergelerin tamamıyla ilkel, geleneksel, geri, gelişmeye kapalı yapılar olarak tanımlanması esasına dayanmaktadır⁵.

"Bölgesel eşitsizlik kavramı" ise, daha çok iktisadi analizler ve toplam gelir ölçümleri üzerinden hesaplamalarla Güneydoğu Anadolu illerinin esas olarak Türkiye'nin en geri kalmış bölgesini oluşturduğu iddiasını taşımaktaydı. Buna göre ölçülebilir nicel veriler (Toplam GSMH, KBGSMH, bunların oranları, Hane Halkı (HH) gelirleri vb.) dilimlere ayrılarak çeşitli bölgesel karşılaştırmalar yapılmaktaydı. Sosyal Planlama anlayışının merkezi politikaların içeriğini esas olarak belirleyebildiği dönemlere gelindiğinde ise İnsani Gelişme Endeksi adıyla anılan ve BM tarafından ayrıntılandırılan ölçümlerle, çeşitli Bölge sınıflamaları yapılmaya başlandı. Bu dönemde "yoksulluk" ve "kalkınma" kavramlarıyla yoksulluğun

*Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İZMİR

giderilebileceğine ilişkin "inanç", merkez politikalara da hakim oldu. Yukarıda anılan her iki yaklaşım da uzun süreler boyunca temel kalkınma politikalarında etken olmuş, merkez planlamaların hedeflerinin konulmasında çekici kavramlardır. Her iki yaklaşımın da sağ ya da sol değerlendirmelerin odak kavramları olduğunu belirtmek gerekir. Merkezi planlamada daha devletçi ve ithal ikameci politikaların etken olduğu dönemlerden; yeni sağın liberal anlayışlarına geçilinceye dek, bu iki görüş temel bir liberalizmin ortak kavramlarıyla hareket ederler: Merkezi planlama ile hareket eden bir ülke yönetimi ve yukardan uygulanan iktisadi temelli düzenlemeler. Ancak bu iktisadi temelli düzenlemelerin en büyük sorunlarından birisi 'sayma' meselesine son derece güvenmeleri, tüm etken ve nitelikleri de sayılabilen niceller haline dönüştürme gayretleridir. Böylece 'sosyal boyut' olarak nitelenen pek çok hedef, (kadınların çalışma, eğitim vb. oranları; çocuk işçiliği, sigortalı sayısı vb.) aslında içeriğinden hayli uzaklaşmış birer kategori olarak indirgenmiştir.

Bu çalışmalardaki temel sorun, sonuçların daha çok neden olarak ele alınması ve temel açıklamaların sistem yaklaşımına göre değerlendirilmesidir. Buna göre çeşitli 'sosyal boyut' çalışmalarında GAP kapsamına giren illerin yoksulluk ve geri kalmasına neden olan sorunlar şöyle sıralanmaktadır:

- *Farklı kültürel grupların varlığı ve biraradalığı nedeniyle toplumsal dengenin kurulmasının zorlaşması,*
- *Geleneksel ve çağdaş öğelerin yan yana ve içiçeliği,*
- *Hiyerarşik aşiret örgütlenmesinin halâ geçerliğini koruması, bu nedenle bütünleşme ve bireyselleşme politikalarının başarılı olamaması,*
- *Nüfusun özellikle kırsal alanda dağınık yerleşim düzeninde olması ve bunun da hizmet götürmede maliyetleri yükseltmesi,*
- *Bölgede topraksızlığın yaygın olması ve*

- toprak mülkiyetinin dağılımında dengesizlik,*
- *Hayvancılığın son yıllarda şartlara bağlı olarak gerilemesi ve ikame edilememesi,*
- *Tarım verimindeki düşüklük ve tarım alanlarının etkin kullanılmaması,*
- *Hızlı göç verme sonucu göç alan ve veren yerleşim birimlerinde ortaya çıkan denge bozulmaları ve her iki yerdeki değer sistemlerinde bozulmalar,*
- *Mevsimlik göç nedeniyle insan kaynaklarının geliştirilmesinde süreklilik sağlanamaması,*
- *Çalışma yaşındaki nüfusun bağımlılık oranının yüksek olması, ancak nüfus dağılımında 0-15 yaş grubundaki yoğunluk nedeniyle hizmetlerin önceliğini bu grubun alması,*
- *Yüksek işsizlik oranı, kalifiye eleman yokluğu, istihdam sağlayıcı faktörlerin etkin olamaması,*
- *Yüksek doğum oranı ve aşırı nüfus,*
- *Temel altyapı hizmetlerindeki yetersizlikler (sağlık, eğitim ve temiz su kaynakları, ulaşım vb.),*
- *Eğitim ve okullaşma oranındaki düşüklük.*

Benzer sonuçlar GAP tarafından ODTÜ, Ziraat Odaları ve Sosyoloji Derneğine yaptırılan çeşitli çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Benzer olarak GAP illerinde yapılan çeşitli araştırmalarda da, aynı sorunlar dile getirilmektedir.

Ancak sorun analizi yapılırken dikkat edilmesi gereken husus, gerçek sorunlarla yapısal sürecin yarattığı sonuçların birbirine karıştırılmamasıdır. Örneğin yapılan araştırmaları yanıtlayanlar da, pek çok yapısal sonucu "sorun" adı altında dile getirmekteydiler (verimlilik azalışı veya işsizlik gibi). Süreç ile gelişen bu sonuçların kendilerinin de birer sorun olduğu doğrudur. Yapısal sorunlarla birleşen bu sonuçların kendisi de birer sorun olarak ortaya çıkmakta ve durum kaotik bir hal almaktadır. Burada asıl önemli olan sorunların sosyolojik analizini yapabilmek yani kökene inebilmektir. Bu amaçla alt yapı eksiklikleri, işsizlik, kalifiye eleman yokluğu,

eğitimsizlik, göç ve bunun sonuçları gibi, aslında tüm Türkiye için ortak olan sorunların arka planına bakmak ve yapısal sorunlara ilişkin gerçek çözüm önerileri geliştirmek gerekmektedir.

1. YOKSULLUK VE YOKSULLUĞUN ÇEŞİTLİ ÖLÇÜMLERİNİN BELİRLENMESİ VE YOKSULLUK GİDERİCİ POLİTİKALARDA BM VE DB'NİN FARKLILIKLARI

1980'lere gelindiğinde Dünya Bankası ve onun öncülüğünde bir dizi ülkede gerçekleştirilen denetimlerle *Yeni Yapısal Uyum Politikalarının* temel kavramları egemen olmaya başladı: Buna göre artık merkez politikalarla sürdürülebilir kalkınma kavramı terk ediliyor⁶, yerine STK destekli çeşitli liberal gelişme programları aracılığıyla dünya ekonomisine eklenme politikalarına geçiriliyordu. Bu politikalar temelde 'yoksul olanın, yoksulluğundan kendisinin sorumlu olduğu'na ve 'bütünün uyumunu bozmak pahasına yoksulun desteklenmesinin optimum dengeleri bozacağı'na işaret eden; yeni sağ anlayış temelli, ancak saf liberal de olamayacak kadar tutucu bir moral anlayışı uygulamaya koyan politikalarıdır.

1980'lerin sonunda Latin Amerika, Asya, Afrika gibi Yapısal Uyum Programlarının uygulandığı ülkelerde⁷, gözle görülür bir yoksullaşma ve hızlı ekonomik nedenli dış göçlerin, refah devleti anlayışını bir zamanlar yeterince uygulayabilmiş ülkelerde dahi sorun yarattığı da dikkate alınarak, uygulamalar eleştirilmeye başlandı. 1980 döneminin Yapısal Uyum Politikaları, kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinin ucuz işgücü, geleneksel kirleticili teknolojinin aktarımı vb. yollarla da küresel ekonomiye eklenebilmelerini sağlıyordu.

1980'lerin politikaları, esas olarak iki yeni kategorinin ölçüm kapsamına girebilmesini de sağladılar: Yeni yoksulluk ve yoksunluk kavramları. Geleneksel yoksulluk olarak tanımlanan daha çok ikincil işgücü ordusu içinde yüzer-gezer olarak

çalışan ve ölçümlerini ekonomi göstergeleri ile yapabildiğimiz eski yoksulluk tiplerinin yanında; yeni ekonomik ve sosyal yapılanma ile birlikte yeni bir yoksul tipi de karşımıza çıkıyordu: modern ekonomi tarafından dışlanan ve yoksullaşan (emekliler, dullar, hizmetler sektörünün teknoloji bilgisi dışında kaldığı için atılmış mavi ve beyaz yakalıları vb.) gruplar.

Tam bu dönemlerde, çeşitli tüketim kalıplarına ve yaşam kalitesi sunan hizmetlere ulaşma yetersizliğini adlandıran bir başka yoksulluk sınıflaması da betimlenmeye başladı: Mutlak Yoksulluk ve görelî yoksulluk kavramları. Mutlak yoksulluk BM normları ile günde 1 \$ altında kazanan kişilerin yoksulluk durumları için kriter olarak kabul edilirken; görelî yoksulluk kavramı, tüketim olanaklarından yoksunluk (deprivity), kentsel kalite ve hizmetlerden yoksunluk olarak tanımlandı⁸. Türkiye'de bu dönemde kalkınma kavramından vazgeçildi ve özellikle de geri kalmış bölgelerde uygulanmakta olan sosyal destek programları hızla sivil örgütlere devredilerek; kamunun görevi girişimci destek programları ile sınırlandırıldı.

1990'lara gelindiğinde ise DB, protestoları iyice yükselen bu yoksulluk için yeni bir kavramlaştırma ve politika üretti: "Yoksullukla mücadele" ve "iyi yönetim" (poverty declining/good governance) Bu yeni politikaların temelinde yeni sağ'ın vazgeçilmezi olarak, girişimciler yer almaktaydı ve bu lider ruhlu olanların desteklenmesi için de ulusal sivil örgütlerden ziyade uluslararası sivil örgütlerin güvendikleri bazı yerel sivil örgütlerle yürütülecek destek programları çizilmişti. Bu arada buldukları durumun sorumluları olarak görülen yoksullar için ise, yeni yardım ve destek önerileri ve bu programları yürütecek yine uluslararası güven desteğini almış yerel sivil gruplar yeni dünya vatandaşı profilini tamamlamaktaydı⁹. Bu dönemde Türkiye ve özellikle geri kalmış bölgelere yönelik politikaların, uluslararası destekler alabilmiş sivil örgütlenmeler ile yürütüldüğü

bir döneme girdi. Örneğin, 2000-2015 arasında etkin olan "iyi yönetim" (şeffaf yönetim) politikalarının Türkiye ve özellikle de GAP kapsamına giren illerdeki uygulamaları, yoksulluk azaltıcı programlar ile girişimci destekleme programları olarak görülmektedir. Bu çerçevede 'yoksul ve yoksulluk' yeniden tanımlanmakta; alt ve üst sınırları belirlenmekte, bu gruplara yapılacak nakdi yardımlar pazarlığa girmekte; yurttaş kavramının kaybolmasıyla birlikte, çekici güç olarak görülen girişimci destekleri öne çıkarılmakta ve toplumun geri kalanının da, deyim yerindeyse, başının çaresine bakması beklenmektedir.

Öte yandan BM programları hızlı kitlesellenen ve son liberal uygulamalarla sınırları belirsizleşen yeni yoksulluk durumları için yeni kavramlar üretmeye çalışmaktadır. Bu programların temel hedefleri: "Mevcut eşitsizliklerin geriletmesi" ve "yeni eşitsizliklerin engellenmesi", "yeni eşitsizlikler yaratmama" olarak çizilmektedir¹⁰. BM normlarının öncelikli grupları, küreselleşmeden en fazla zarar görenler ve en alta düşürülenler, yani işsizler, kadınlar, çocuklar, topraksızlar vb.dir Bu programlarda, öncelikli kavramlar: Üretimi artırmak, toplumsal cinsiyet ve yaşam kalitesi standartları üzerinden ölçümler, toplumun en zayıf halkalarının iyileştirilmesine yönelik programlar, tam istihdam vb. kavramlarıdır. Dolayısı ile 1990 sonrasında DB ile BM programlarının her ikisinde de her ne kadar 'yoksulluk' teması işlenmekte ise de; BM programlarında temel eksen kalkınma ve yoksulluğun üretimle giderilmesi; DB programlarında ise çekici güç olarak girişimciliğin küresel ekonomiye eklenilebileceği varlıkların kamu tarafından yaratılması ve ek olarak da yoksulluk kapsamına giren grupların günlük ekmeğinin desteklenmesidir¹¹.

DB ile BM özellikle de UNDP'nin (United Nations Development Program) yürüttüğü programlarda gözlenen bir diğer farklılık ise, birörneklik ve farklılık

teşvikleriyle ilgili yönlendirmelerindedir. Birörnekleşme-farklılaşma tartışmalarında, Dünya Bankası'nın tutumu, "Birörnekleşmeyi teşvik", BM'nin ise "Farklılaşmayı teşvik" çerçevesindedir. Bu farklılıklar DB için gelir, gelenekler ve dinsel farklılıklar olarak algılanırken, BM için doğuştan kazanılmış ve sonradan oluşmuş eşitsizlikler temelinde algılanmaktadır¹². Oysa bilimsel görüş; farklı tabakalardaki ve sosyal örüntülerdeki insan gruplarının topluluk olma çabalarının eşitlik temelinde desteklenmesini; ve "farklı olanların topluluşmayı bozucu ve baskın olanların da baskılayıcı olabilecek tavırlarının, sistematik olarak, anlaşma ve kontratlar temelinde çözümünü" teşvik etmektedir. Buna göre, farklılıklar sosyal bir yapıyı oluşturan olumlu streslerdir ve bunları cinsiyet, gelir kaynağı, yaşa dayalı farklar, istihdama bağlı farklar, köylü-şehirli olma vb. sosyal alanın tümüne ait sosyal olgular olarak anlamak gereklidir. Dolayısı ile, bilimsel görüş için bunlar bastırılacak veya özellikle beslenecek farklar değil, sadece sosyal yaşamın içinde birer unsur olarak kalırlar. Burada asıl mesele, bazı çıkar gruplarının farklarından dolayı eşitsiz temeller yaratabilmesi ihtimali olarak belirir; örneğin kadınlar üzerinden veya topraksız ve işsizler üzerinden, ya da tümüyle doğal çevre üzerinden ya da daha genç gruplar üzerinden yaratılacak eşitsizlikler, tüm yapıyı geriletecek eşitsizlikler olarak anlaşılır.

2. GAP KAPSAMINA GİREN İLLERDE SON YİRMİ YILIN EKONOMİSİ VE YOKSULLUK KALIPLARI

Bütün yapısal politikardan en çok etkilenenlerin artık sadece 'yoksul' adı ile çağrıldığı günümüzde; bu kavramın içeriğinin oldukça tartışmalı olduğunu görmekteyiz. Bugün, kalkınmanın her şeyden daha çok bir politik seçim meselesi olduğunu; öncelikli grupların seçimi ve desteklenmesinden, bu desteklenmenin kimler eliyle yürütüleceğine kadar pek çok durumun, politik karar almayı gerektirdiğini

biliyoruz. Bugün üretimden, sosyal alanlara kadar pek çok alanda karar verme mekanizmaları eskiden olduğundan daha çok merkezleşmiştir. Günümüzün merkezleri ise hem ülkelerin kendi merkez eksenleri hem de küreselin çeşitli karar mekanizmalarıdır.

Ancak gerek küreselin, liberal ekonominin karar alma gücü gerek ülkelerin kendi merkezleştirme politikalarını basit komplocu teorilerle açıklamak da son derece yanıltıcı olabilir. Gerek küreselin gerek çeşitli ulus mekanizmalarının kendi şartları ve pazarlık mekanizmaları ile yaratabilecekleri etkiler; küreselin gücü ve karşı konulmazlığı söylemine kurban edilmemelidir. Yerelde ve içerde kendi koşullarımızın üretebileceği karar mekanizmaları üzerinden hareket ederek hala yeni politikalar üretebileceğimiz gerçeğini de vurgulamak şarttır.

Son yirmi yılda GAP kapsamına giren illerde 'yoksulluk ve önleyici politikalar' üzerinden ilerletilen programlarda; kimi zaman BM kimi zaman AB veya DB destekli programların öne çıkması kimi zaman da yerel, bölgesel (Ortadoğu) ve ulusal karar süreçlerinin etkilemeleri ve etkilenmeleri ile, diyalektik bir süreci gözlemek mümkündür.¹³ Bu süreç kendi kalıplarını etkilenerek ve etkileyerek yaratmış dinamik bir süreçtir.

GAP kapsamına giren illerde son yirmi yılın programlarını ve yarattığı iktisadi-sosyal yapıyı kalkınmacı söylemlerle inceleyen, bunun için gereken istatistikleri işaretleyen, düzenleyen ve bu yolla kalkınmacı karakterleri yeniden üreten birçok çalışma mevcuttur. Denebilir ki, Türkiye'nin hiç bir bölgesi için GAP'ın etkilediği bölge kadar çok istatistik analiz yapılmamış, proje, fikir, program üretilmemiştir. Ancak, yine de mevcut proje ve programlar hem mevcut yapıyı tanımlamaktan acizdir hem de mevcut yapıyı tanımlama biçimlerine göre bir yandan da sosyal ve iktisadi duruma müdahale etmekte ve hızla tekrar dönüştürmektedir.

GAP için üretilen ilerleme ve kalkınma politikalarının etkilerini de dikkate alarak;

mevcut iktisadi yapının antropolojisi üzerinden hareket etmenin zamanı gelmiştir. 'BÖLGE' kapsamında sayılan illerde İktisadi Gelişme Endeksleri ve İnsani Gelişme Endeksleri ile geleneksel yoksulluğu gözlemek mümkündür 1996 yılı "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"na göre (DPT); GAP alanında yer alan illerden Gaziantep 76 il arasında 25, Diyarbakır 57, Şanlıurfa 59, Adıyaman 61, Batman 65, Mardin 66, Siirt 68, Şırnak ise 75'nci sırada yer almaktadır¹⁴. Bu verilerden daha önemli olarak, alandaki illerin kendi içlerinde de önemli sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları bulunmaktadır.. Tablolardan açıkça görüldüğü gibi, GAP illeri homojen bir yapı göstermemektedir. Bölge, bir üst bakışla, son on yılda sulanabilen ve sulanamayan topraklar ayrımı temelinde ayrılmış olmasına rağmen; sosyal-yapısal analizler farklı alt bölgelerin varlığını da haber vermektedir.

Bir toplam karşılaştırma oranı olarak HDI (İnsani Gelişme Endeksi) ölçütleriyle, örneğin Gaziantep, Kilis il olduktan sonra yerini kaybetmiş ve 25'ten 41'e düşmüştür¹⁵. Öte yandan örneğin, bütün iller içinde "Gelir endeksi" en yüksek ve "Eğitim endeksi" en düşük il Kilis'tir. GDI (Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi) ile illerin düzeylerine bakıldığında, bu kez Gaziantep'in değeri 44'den 41'e; Kilis'in ise 25'ten 19'a çıkarken; Şanlıurfa bir eşitsizlik göstergesinin sonucu 67'den 68'e, Batman ise 68'den 70. sıraya düşmektedir.

Tablo. 1: İnsani Gelişme Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi ile GAP Bölgesi İlleri:

İLLER	İnsani Gelişme Endeksi	Toplumsal Cinsiyet Endeksi
Kilis	25	19
Gaziantep	42	41
Diyarbakır	54	56
Adıyaman	65	65
Mardin	66	66
Şanlıurfa	67	68
Batman	68	70
Siirt	69	71
Şırnak	78	78

Kaynak: Human Development Report: Turkey, 1998, SIS; 1997 Census Results

2000 yılı UNICEF Raporu'nda¹⁶, Diyarbakır ile temsil edilen iller grubu, diğer 14 alt bölge içinde en alt statüde olan ve en ağır ilerleme kaydeden gruptur. Ancak Bölge içindeki farkları görebilmek için bütüne bakmak yararlı olacaktır. Yaşam kalitesi göstergeleri itibariyle, Bölge'de Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinde toplam hanelerin % 34.8-%54.1'inin sağlıklı içme suyu yoktur. Bu oran Şanlıurfa ve Adıyaman'da % 18.7-%34.8 arasındadır. Toplam bölgenin %21.8-%44.7 si yoksulluk sınırı altında yaşayan hanelerden oluşmaktadır.

3. YOKSULLUK KÜLTÜRÜ

Nedir yoksulluk kültürü? **Yoksulluk kültürü**¹⁷ kıt kaynakların bulunduğu yerlerde ortaya çıkan farklı bir sosyal algı, bir yaşam kültürüdür. Kaynakların kıt olduğu yerlerde, tüm kaynakların eşit olarak tabana yayıldığı, sosyal eşitsizliklerin pek hissedilmediği, yani yoksulluğun nispeten eşik paylaşıldığı durumlarda ortaya çıkmamakta; aksine gelir dağılımında dengesizliklerin ve sosyal yapıda kırılmaların yaşandığı, ekonomik ve sosyal olarak en üst ile en alttakiler arasında büyük farkların bulunduğu yer ve zamanlarda görülmektedir. Örneğin Yozgat, Trabzon, Sivas gibi yoksulluğun yaygın olmakla beraber eşit paylaşıldığı; ya da Denizli gibi yoğun göç almakla beraber şehir nüfusunun henüz "yeni geleni" besleyebildiği; ya da Lüleburgaz gibi mevcut yatırımlarda nispeten ortak pay alınan; ya da Çorum gibi ortak kalkınma heyecanının paylaşıldığı; ya da Nevşehir gibi az nüfusun nispeten istikrarlı bir orta-üst gelir sağlayabildiği yerlerde değil de; sosyal ve ekonomik uçurumların yoğun yaşandığı, nüfus ve işgücü dinamiklerinin oynak olduğu ve bir üste geçebilme umudunun kırıldığı yerleşimlerde görülmektedir (İstanbul, Antalya, Diyarbakır veya Güneydoğu'nun pek çok yerleşimi gibi).

Yoksullukla yoksulluk kültürü arasında çeşitli farklar vardır¹⁸. Yoksulluk kültürünü başlatıcı öğeler; para ekonomisi, ücretli

işçilik ve kâr amacıyla üretim; devamlı ve büyük ölçüde işsizlik; düşük ücretler; sosyal ve politik örgütlenmenin tabana yayılmaması; tek taraflı yerine çift taraflı bir akrabalık sisteminin varlığı¹⁹ ve "kazanamayanın zaten yetersiz ve yeteneksiz olduğuna" ilişkin genel değer yargısıdır. Görüleceği gibi yoksulluk kültürü ekonomik kırılmalarla başlamakta ancak sosyal değerlerle de beslenmektedir. Yoksulluk kültüründe toplumla bütünleşememe ve bunun getirdiği duygular (öfke, red, isyan, çaresizlik ve eksiklik duygusu) ön plandadır. Tüm sosyal yapılara ve sistemlere güvensizlik belirir ve her alanda örgütsüzlük kendisini gösterir. Kültür yoksulluğu ve yeni değerleri inkar ile birlikte içi kapanma ve red başlar. Aile bağlarında örgütsüzlük, kentsel değerler içinde yer alma isteği ve yer alamamaya tepkiler, kırılma noktalarında belirginleşir. Liderlik dağınıktır ve daha çok kahramanlığa bağlı olarak ortaya çıkar. Eksiklik ve yetersizlik duyguları özellikle alt ve üst arasındaki uçurumun belirginleştiği dönemlerde artar.

Yoksulluk kültürünü "tamamıyla ret", "içe kapanma" ve "isyan"dan ayıran en önemli nokta; "bütünleşme isteği"nin halen var olmasıdır. Örneğin okul ve eğitime büyük bir talep vardır ve İdil halkı için eğitim "bütünleşme"nin ve iş/meslek sahibi olabilmenin önemli bir yolu olarak görülmektedir. Bölge'deki yoksulluk kültürü, büyük kent varoşlarında görüldüğü biçimiyle tamamıyla reddedici değil, aksine "imrenme"- "isteme" -"fakat ulaşamama" ve bu yüzden de "içe kapanma" ve "vazgeçme" biçiminde cereyan etmektedir²⁰. Bu durum entegrasyonu sağlamada ve yörenin şartlarını düzeltmede, insan faktöründen yararlanmak için önemli bir ipucu olabilir.

Bölgede gözlenen bir diğer önemli faktör de geleneksel ekonomi ile tüketim ekonomisinin iç içeliğidir. Yani aslında tüm ülkede olan duruma benzer bir "ekonomik bütünleşme" problemi, yöreyi de etkisi altına almış görünmektedir. Haberleşme kanallarında yayılma ve etkinliğin artışının yanı sıra, örneğin Habur ticaretinin varlığı

gibi, dünya ticareti ile bir şekilde eklenme süreci Bölgeyi etkilemektedir. Bu tür eklenmiş ekonomilerde, basit ikili ekonomilerden farklı bir yapı göze çarpmaktadır. Yani geleneksel ekonomi zaman içinde yerini modern denilebilecek pazar ekonomilerine terketmeyip; aksine geleneksel ekonominin bazı görünümüleri ile beraber yeni bir oluşum belirlemektedir. Bu yeni oluşum ise, içerisinde hem geleneksel olandan yararlanarak işleyen pazar ekonomisi sistemlerini barındıran hem de bunların yapısal sonuçları olarak sosyal formasyonları, duruma uygun olarak dönüştüren yeni bir durumdur²¹. Bu yeni durumda geleneksel ile yeni, her alanda ve her durumda her iki halden de farklı sosyal ve ekonomik bir yeni "hamur"a dönüşmektedir. Bu yeni durum, içerisinden geleneksel olan ile yeni olanın ayırt edilebileceği bir "mozaik" değil, her iki halin iç içe olduğu bir "hamur"dur artık. Örneğin evlerde, kapalı ekonominin göstergeleri ile tüketim ekonomisi iç içe girmekte -halâ evde ekmek yapılırken kadınlar başörtülerini pazardan almaktalar-, ya da eski gelenekler -aşiret bağlılığı, namus vb. kavramlar- yeni ile bir arada eklenmiş olara k sürdürülebilmektedir.

Bu yeni durumun da bir sonucu olarak Bölge'de, formal ve legal ekonomilerin yanı sıra informal ve illegal ekonominin varlığı gözlenmektedir. Kayıtsız ve yasadışı ekonomi, Bölgedeki tüm gelir hesap ve tahminlerin ötesinde ve üstünde bir yeni akış yaratmaktadır; ve aslında yörenin şu anda mevcut etnisite ve kültürel kimlik problemleriyle içiçe geçmiş ve önemli bir sorunudur.

SONSÖZ OLARAK

Kalkınma ve bunu planlamanın amacı; ancak ortak bir coşku ile geleceğe yönelik refah umudu, etkin ve eşitlikçi bir hukuk anlayışı ile desteklenmiş bir uzak görüşlülük, vicdan ve aklını bir arada kullanabilecek bir örgün eğitimi eşit olarak alabilmiş ve zaman içinde yaygın eğitim politikalarına erişerek

hayatını emeğiyle ve niteliğiyle kazanabileceğini güvenen, demokratik, akılcı ve eleştirel düşünme süzgecinden geçmiş bir insan topluluğu yaratmaya yönelik olduğunda başarılı olur. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu da, yaşamsal alanların tümüne (iktisadi, politik, sosyal ve çevresel) müdahale eden bir toplumsal projedir.

Yöre, geleneksel ve küresel bir illegal ve informal güçler katmanı halindedir. Bu güç katmanları çeşitli güç zincirlerini kurarak veya oluşmuş olanlara eklenerek, geleneksel eşitsizlikleri körüklemekte, yeni eşitsizlik ve illegalite alanları açmakta; bu durumdan en çok zarar görenler ise gençler, kadınlar, çocuklar ve yoksullar olmaktadır. Yine AB ve DB politikalarını destekleyen kesimler aracılığıyla, "sanki bu kesimlerin yoksulluk ve güçsüzlüğüne son verecek politikalar ve çözümler üretiliyormuş gibi" gösterilerek, kalıcı ulusal çözümler engellenmekte; üstelik süreç uzadıkça bu grupların haklı olan eşitlik, refah, eğitim, sağlık, konut, sanitasyon ve kendi emeğiyle yaşamak gibi istekleri; böylece kolaylıkla sosyal kırılma, isyan duygusu ve umutsuzluk üçgenine yönlendirilebilmektedir. Yörede sosyo-kültürel değerler ve toplumsal kontrol mekanizmaları zayıflamıştır. Bunların yerine çağdaş-gerçekçi hedefleri olan ve adil yeni değerlerin acilen konulması zorunludur. Bu durumu gerçekleştirebilmenin yolu da, üretimi destekleyerek asgari geçim düzeyini ve insani kalkınma hedeflerini öncelikli olarak alan, ulus çerçevesinde çizilmiş politikalar üretmekten geçmektedir.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin daha önce 8.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde tartışmaya açılmıştır. 2002.

² GAP ve etki alanları üzerinden geliştirilen yeni 'BÖLGE' retoriği, son derece birörnekleştirici ve farklılıkları gözden kaçıran yeni bir bölge anlayışı yaratmaktadır. Oysa Diyarbakır, Kilis, Batman, Adıyaman, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak, Mardin ve Gaziantep hem tarihsel ve kültürel birikimleri hem de iktisadi-sosyal yapıları açısından birbirlerinden son derece farklı yapılardır. Bunun yanı sıra, BÖLGE kavramsallaştırması; özellikle MERKEZ'den ayrı

olmayı , BÖLGE'yi ötekileştirmeyi ve 'DİŞ'ta bırakmayı meşrulaştıran, BÖLGE olmayı oryantal kılan bir söylemdir. Bu nedenle bu çalışmada GAP kapsamına giren iller terimi, özellikle tüm çalışma boyunca dikkatle vurgulanacaktır.

³ Bölgesel eşitsizliklerin kalkınmayla birlikte dönüşen içerikleri tartışmaları için bkz.. Gezici ve Keskin, 2005: 173.

⁴ Bölge ve bölgelerin yapısal dönüşümlerine dair bir tartışma için bkz. Tekeli, 2005: 73; Ülkenli, 2005: 159 ve Köroğlu ve Köroğlu,2005: 191.

⁵ Kırsallık ve kalkınmanın geriletici güçlerine dair bir tartışmayı esas olarak Escobar'ın kalkınma kavramına eleştirileri ve bu kavramı ilerleme kavramıyla bir tutulmasına yönelik eleştirilerini izleyerek yapıyorum. Bkz. Escobar, 1995: 55 özellikle de “Chapter 2: The Problematization of Poverty: The Tale of Three Worlds and Development”. Ayrıca kalkınmanın moderniteyle ilişkisi ve kapitalizmin ideolojilerinin dönüştürücü güçlerini de Open University'nin Tim Allen ve Alan Thomas tarafından derlenen *Poverty and Development in the 1990's* başlıklı kitaplarında geniş olarak bulmak mümkündür. Özellikle bkz. “A world of Problems” girişi., 1994: 15-116.

⁶ Bkz. Chossudovsky, 1999.

⁷ İnel,A.,2001,s:62.

⁸ Bu konudaki geniş literatür için bkz. Alavi, H., 1982 ve Hall, A.,1988.

⁹ Bu tartışma ve karşıt görüşleri Stiglitz oldukça iyi toplarlar. 2002.

¹⁰ Bkz. Oruç, Y., 2001, s: 73-87.

¹¹ Bu konudaki tartışmayı McGrew ve Potter'i temel alarak geliştirdim. Bkz. McGrew, 1994: 255 ve Potter, 1994: 273.

¹² Buradaki “birörnekleştirme-farklılaştırma” tartışmaları, politik alanda olduğu kadar günlük politikaların üretiminde de demokrasinin yeni tartışma konularından ve son dönemin popüler tartışmalarından birisidir. Birörnekleşme iddiası: Geçmişlerinin geleneksel ve arkaik sosyal bağlarından kurtarılmış ve böylece modern hale getirilmiş bir yapıyı işaret ederken; Farklılaştırma iddiası: Bütün farklılık yaratan unsurlarla birlikte var olabilmeyi hedeflediğini iddia eder. İlki; hiçbir özgünlüğe yer bırakmayacak kadar sıkı kalıpları nedeniyle eleştiriye uğramıştır. İkincisindeyse: Farklılık yaratan kalıpların olduğu gibi kabulüyle, bu kalıpların sonsuza kadar dondurulmuş olduğunu ve sosyal yapıları da ancak bu farklılıkları sayesinde dikkate aldığı için eleştirilir . Daha ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Fay, B., 2003.

¹³ GAP İdaresinin çeşitli programlarından bu sürecin nasıl geliştiği açıkça görülür. En belirginlerinden birisi olan “Son Durum Raporu 2000”de örneğin, GAP'ın üstlendiği görev ve mission'ların altyapı yatırımlarından giderek sosyal içerikle yardım programlarına oradan da girişimcilik destek programlarına kaydığını görürüz.

¹⁴ Kilis sonradan il olduğu için bu sıralamada Gaziantep'in verileri içinde yer almıştır.

¹⁵ HDI, Human Development Report, 2000, UNDP.

¹⁶ UNICEF, 2000, Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi

¹⁷ Lewis, 1965.

¹⁸ Özgen, N. 1998.

¹⁹ Örneğin burada, akrabalık ve aşiretlerin birbirini zaman zaman destekleyen, zaman zaman da köstekleyen yapısı gibi.

²⁰ Tartışma için bkz. Senett, R., 1997; Spivak, G.C., 1998.

²¹ Eklemlenmiş ekonomiler için bkz. Taylor, 1979.

KAYNAKÇA

Alavi, H., 1982, “The Structure of Peripheral Capitalism”, (içinde) *Introduction to the Sociology of Developing Societies*, H.Alavi ve T. Shanin, (der), MacMillan Press, London.

Allen, T & Thomas, A., 1994, *Poverty and Development in the 1990's*, Open University Press.

Baharoglu,D., & Kessides,C.; *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty World Bank ; Poverty and Social Exclusion in North and South*

Chossudovsky, M.,1999, *Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çiviyazıları*, İstanbul.

Erder, S. 1997, *Kentsel Gerilim: Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması*, um:ag, İstanbul.

Erdoğan, G. 1997, “Yoksulluğun Neresindeyiz?”, *Ekonomik Forum*, 15 Nisan 1997, 4:4;26-28.

Escobar, A.,1995, *Encountering Development*, Princeton University Press: Princeton.

Fay, B., 2001, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Ayrıntı Yay., İstanbul.

GAP 2000, Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum Haziran 2000, GAP İdaresi Başkanlığı Yay.,Ankara.

Gezici, F. & Keskin, B., 2005, “Türkiye'de Bölgelerarası Eşitsizlik Ve İç Göç Hareketlerinin Etkileşimi”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge* , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.

Hall, A., 1988, “Community Participation and Development Policy: A Sociological Perspective”, (içinde) *Development Policies: Sociological Perspectives*, A.Hall ve J.Midgley, (der.), Manchester University Press, Manchester.

- HDI**, Human Development Report, 2000, UNDP. <http://www.worldbank.org/urban/poverty/definition/htm>
- Işık, O., ve Pınarcıoğlu, M.**, 2001, *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yay., İstanbul
- İnsel, A.**, 2001, “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, *Toplum ve Bilim*, 89,:62-73.
- Köroğlu N. T. & Köroğlu, B.A.**,2005, “Türkiye’de İmalat Sanayinin Mekansal Organizasyonunun Tarihsel Değişim Sürecinde Bölge-Kentlerin Değişen Rolü”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.
- Lewis, O.**, 1965, *İşte Hayat*, E Yay., İstanbul.
- Moser, C.** ,1998, *World Development*, Vol. 26, No. 1 pp. 1-19, 1998 ; Urban poverty chapter of the PRSP Sourcebook. World Bank,
- Oruç, Y.**, 2001, “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, *Toplum ve Bilim*, 89: 73-87.
- Özgen, H.N.**, (2002), "GAP Kapsamına Giren İllerin ve Kalkınmacı Söylemin İktisadi Antropolojisi", 23-28 Eylül 2002, 8. Halk Sağlığı Kongresi, Diyarbakır. Basıldı: 8. *Halk Sağlığı Kongresi, 23-28 Eylül 2002, Diyarbakır Halk Sağlığı Böl. Yay.*, Diyarbakır, s: 7-15.
- Özgen, H.N.**, 1998, "Yerelin Otoritesi, Merkezin Demokrasisi: Şırnak/İdil’de Kalkınma Projesi Önerisi", *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 1.
- Özgen, H.N.**, 2001, Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları, *Toplum ve Bilim*, 89,:88-102.
- Rakodi, C.**, 1999, University of Cardiff , The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies., <http://poverty.Worldbank.org/library/view/php.id-6521>.
- Senett, R.** 1997, “The New Capitalism”, *Social Research*, vol.64.no:2.
- Sönmez, M.** 2001, *Gelir Uçurumu*, Om Yay., İstanbul.
- Spivak, G.C.**, 1988, “Can the Subaltern Speak?”, C.Nelson ve L. Grossberg der) *Marxism and the Interpretation of Culture*, University of Illinois Press, Urbana.
- Taylor, G.**, 1979, *From Modernization to Modes of Production*, MacMillan Press, London.
- Tekeli, İ**, 2005, “Türkiye’de Kent Bölgeleri Üzerine Düşünmek”, *Değişen Dönüşen Kent ve Bölge , 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu*, 8-9-10 Kasım 2004, TMMOB Şehir Plancıları Odası ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü Yayınları, Ankara.